

het verleden, vergroeid met feodalisme en militarisme. Zij konden maar moeilijk accepteren dat een opstand zonder steun van de burgerij geen kans van slagen had. De brug naar de burgers was voor deze edelen te ver weg, terwijl de rijke burgerij wel kans zag om rijkdommen te verwerven en daarvoor macht en aanzien te kopen. De man die door een onbezonnen actie, het veel te vroeg aanvallen van Den Briel, medeverantwoordelijk was voor het succesvolle verzet van de Hollandse steden, joeg diezelfde steden tegen zich in het harnas. Zijn wreedheden tegen katholieken, zijn eigengereidheid bedreigde de burgerlijke samenleving. Het is de verdienste van Willem van Oranje dat hij wél inzag dat de burgerij de toekomst van de Republiek was. Daarom is hij de 'vader des vaderlands' geworden en wordt Lumey beschouwd als een soort van oorlogsmisdadiger.

Het boek van Oosterhuis laat zien dat de moordenaar van de martelaren van Gorcum vooral een symbool is van een verdwijnende groep in de samenleving van de Republiek. De tragiek van de edelen: nog wel nodig om de koning van Spanje te bestrijden, maar overbodig in de nieuwe samenleving.

Jos Trippenree

GOUDEN EEUW

Wim Wennekes,
Gouden handel (Atlas,
Amsterdam 1996)
471 blz.

Er is nu een boek verschenen dat eigenlijk onder het hoofdkussen van elke docent geschiedenis hoort te liggen. Voor het eerst is hier een samenhangend verhaal over de Nederlandse ontdekkingen; het verhaal van de pioniers en van alle producten die door de Republiek over de hele wereld werden ontdekt en verhandeld. Hier is de geschiedenis van de VOC, de WIC en de Noordse Compagnie. Hier wordt de Itinerario van Jan Huyghen van Linschoten herverteld, krijgt het verhaal van het Behouden Huis zijn plaats binnen de context van de reizen om de noord en worden de daden van Jan Pieterszoon Coen op hun juiste waarde geschat. Wim Wennekes, schrijver van *De aartsvaders*, een onderzoek naar de grondleggers van de grootste Nederlandse bedrijven, weet van begin tot eind te boeien. En het eind zou ook het begin kunnen zijn: een glossarium waarin alfabetisch een beschrijving van alle producten die door de Republiek in de 17e en 18e eeuw zijn verhandeld. Zelf raadt de auteur in zijn voorwoord ook aan om eerst in dit glossarium te snuffelen om alvast in de stemming te komen voor de Nederlandse handelsgeest van de gouden eeuw.

Met deze raad geeft Wennekes tevens aan met welk doel voor ogen dit werk tot stand is gekomen. Hij probeert een tussenweg te bewandelen tussen de traditionele chronologische geschiedenis en de thematische aanpak. De economische rode draad in de vaderlandse geschiedenis zorgt voor de noodzakelijke kennis over de wereldroem van de Republiek die nog steeds miljoenen toeristen naar de monumenten van toen doet komen. Die miljoenen toeristen komen vaak uit

landen die in het verleden vooral met die Republiek te maken hadden, zoals Japan, waar tot 1854 de tweede taal Nederlands was. Andere toeristen zijn op zoek naar het gebied waar hun wortels liggen, zoals de Amerikanen.

Het lijkt wel of al die toeristen beter begrijpen hoe uniek de prestatie van dat kleine landje in de 17e eeuw was, dan de Nederlanders zelf. Daarom is het goed dat er een boek als dat van Wennekes is verschenen, al is het maar omdat na lezing van *Gouden handel* vooral verbazing overblijft. Verbazing over de grote warenkennis van de Nederlanders in de Republiek, vooral gebaseerd op het feit dat het eigen land zo weinig grondstoffen kende dat de blik wel naar buiten gericht moest worden. Daarnaast zorgt diezelfde rode draad ervoor dat de lezer begint te begrijpen waarom er in het verleden zoveel oorlogen werden gevoerd, namelijk vooral om de macht over handelswegen en producten.

Het is te hopen voor Wim Wennekes dat de docent die kennis heeft genomen van alle aspecten van de Nederlandse expansiedrang iets van die verbazing op zijn leerlingen kan overbrengen, zodat er weer een nieuw licht over de handelsgeest van de 17e eeuw zal schijnen.

Jos Trippenree

EUROPA

Pim den Boer, Europa. De geschiedenis van een idee (Uitgeverij Prometheus, Amsterdam 1997), 167 blz.

Jacques le Goff, De geschiedenis van Europa (Uitgeverij Prometheus, Amsterdam 1997), 79 blz.

Pim den Boer (UvA) had in 1993 een aandeel in het Engelse Open University-project 'The History of the Idea of Europe'. Zijn bijdrage daarin vormt het hoofdbestanddeel van het boekje *Europa. De geschiedenis van een idee*, waarmee hij de weg vervolgt die hij in zijn oratie uit 1989 is ingeslagen. Hij is op zoek naar ideeën in het verleden omtrent de identiteit van Europa.

Welke schrijvers hebben een gemeenschappelijke Europese cultuur geïdentificeerd? De oude Grieken deden het. Europa betekende voor hen vrijheid; Azië (lees: het Perzische Rijk) was de zetel van despotisme. De kerkvaders en de middeleeuwse pausen deden het. De Kruistochten versterkten het westers zelfbewustzijn. De humanisten deden het. Ze koesterden het idee van een 'republiek der letteren'. In de zestiende tot en met de achttiende eeuw werd Europa door onderlinge oorlogen in beslag genomen. Tegelijk groeide door de koloniale expansie het Europese superioriteitsbesef, dat culmineerde tijdens het Modern Imperialisme van de late negentiende eeuw. Inmiddels bleven kunstenaars en geleerden over de grenzen heen communiceren.

Den Boer laat zo een hele stoet aan denkers en kaartenmakers de revue passeren. Een duidelijke lijn is niet altijd te herkennen. Na de verlichtingsfilosofen en het tijdvak van de Franse Revolutie en Napoleon - waarin nadruk op universalisme lag - kreeg het begrip Europa nieuwe formuleringen. 'Zetel van de christelijke, in de middeleeuwen gevormde beschaving', zeiden de voorstanders van de restauratie. 'Zetel van vrijheid en democratie', zeiden de progressieven. Vervolgens was er de paradox van de negentiende eeuw: de hoogtij van het nationalisme viel samen met de era van Europese suprematie. Het blanke ras triomfeerde over de wereld, maar

Europa droeg de kiemen van ondergang in zich. Twee wereldoorlogen verder lijkt Europa zich de wonden en zoekt het wanhopig naar een nieuwe identiteit die verder reikt dan alleen economische samenwerking.

In de culturele paragraaf van 'Maastricht' wordt kennis van het Europese erfgoed aanbevolen; de Erasmus-uitwisselingsprogramma's van de EU zijn eveneens indicaties voor de actualiteit van de Europese idee. Den Boer eindigt met een hartenkreet: laat vooral ook leraren en onderwijzers deelnemen aan internationale uitwisselingen.

Het boek wil aan het debat over Europese kwesties een historisch perspectief bieden. Ik weet niet of de auteur daar geheel in geslaagd is. Ik kreeg al lezende de indruk van een allegaartje van ideeën en uitbeeldingen. De lijnen die Den Boer tussen al die uitbeeldingen trekt, lijken soms wat geconstrueerd. Maar interessant en origineel is zijn vraagstelling zeker.

Den Boer is niet de enige die ons bewust wil maken van onze Europese wortels. Ook de grote mediëvist Le Goff vond het nodig uit zijn ivoren toren af te dalen om de jeugd van Europa te bezielen met het Europese identiteitsgevoel. Waardoor zijn de Europeanen nader tot elkaar gekomen en wat heeft ze van elkaar verwijderd? zo vraagt hij zich af.

Zijn boekje is er helaas een geworden van het kaliber: 'Europa voor kleuters in drie lessen'. Een warrig exposé dat van de hak op de tak springt en in veel te kleine brokjes is gehakt en dat zonder gedegen voorkennis niet eens te volgen is. Je vraagt je af welke jongere door dit boekje geïnspireerd wordt. De tekst staat vol slordigheden en grove veralgemeniseringen. Het verschil tussen protestantisme (streng op zedelijk gebied en tolerant in het denken) en katholicisme (vrij op zedelijk gebied en conservatief in het denken) lijkt me een karikatuur. Le Goff hanteert termen als 'walgelijk' en 'schandalig'; hij is uitgesproken moralistisch ('vergeet deze misdaden niet!'), terwijl hij zijn Franse afkomst te nadrukkelijk laat blijken. Frankrijk lijkt wel een pars pro toto voor Europa. Le Goff kent bovendien zijn aardrijkskunde niet goed. Zo somt hij op welke zeven landen geen toegang tot de zee hebben en vergeet daarbij Moldavië, Macedonië en Armenië te noemen. Hij situeert 'Slowakije' in Joegoslavië! Maar wellicht is dit een blunder van de vertaalster. Op de begeleidende kaartjes zijn de vele grijs tinten nauwelijks van elkaar te onderscheiden. De grenzen van Duitsland in de twintigste eeuw vormden voor de kaartenmaker kennelijk ook een te moeilijke opgave.

Kortom: aan wie wordt door dit boekje een dienst bewezen?

Jan van Oudheusden

REISBOEK

Verena Dohrn, *Baltische reizen* (Uitgeverij Atlas, Amsterdam 1995) 256 blz.

Dit is een veelbelovende titel; de foto op de omslag laat een straat in Riga zien, een beeld van rust en stilte zoals in vervlogen tijden. De binnenzijden van de omslag tonen kaarten van de Baltische gebieden. De eerste laat de Baltische provincies van het Russische Rijk zien. Estland en Lijfland, delen van Zweden, ingelijfd bij Rusland in 1721. Koerland en Lithouwen, leen en deel van Polen, ingelijfd bij Rusland in 1795. Tevens is het vestigingsgebied voor Joden in Rusland

aangegeven. De tweede kaart geeft de Baltische Staten in de 20e eeuw weer. Nu worden de grenscorrecties van 1920 en 1945 van Estland en Letland zichtbaar gemaakt. En de wisselende lotgevallen van Vilnius/Wilna en het Memelgebied. De complexe geschiedenis van deze staten, waarin Duitsland en Rusland zo'n belangrijke rol speelden, wordt zo helder verbeeld. Je ziet ook een belangrijke verklaringsgrond voor het gemeenschappelijke lot van de drie Baltische Staten, namelijk het open landschap in het oosten en de havens: poorten naar het Westen (Westzee Staten).

Daarmee is het met de duidelijkheid gedaan. In zeven hoofdstukken wordt een impressie gegeven over reizen die de schrijfster in dit gebied heeft gemaakt, per auto, maar meestal per trein. Het doel van haar reis wordt niet expliciet vermeld. Is het misschien naar aanleiding van het boekje *Hagada sjel Pesch* (verschenen in 1891 bij een uitgeverij in Frankfurt a/d Main) dat de holocaust heeft doorstaan? Dat boekje is afkomstig uit het bezit van de houthandelaar Simon Frejnel in Kibartai, een Litouws stadje aan de toenmalige grens met Oost-Pruisen, tegenwoordig in het Russische district Koningbergen.

Het boek geeft een veelheid aan feiten en weetjes over verschillende aspecten van de reis door de drie Baltische Staten. Het is sterk descriptief: van vele gebouwen en straten wordt een beeld geschetst - van de middeleeuwen tot in de 20e eeuw - van scholen, huizen, winkels, werkplaatsen, gymnasia, synagogen en de getto's, begraafplaatsen en massagraven. Er wordt constant geciteerd en verwezen naar historische en literaire werken en herinneringen, autobiografieën, egodocumenten, getuigenissen en reisliteratuur. Een veelheid aan namen van be- en onbekende Balten, schrijvers, dichters en historici, maar ook van wetenschappers en musici en andere beeldende kunstenaars wordt genoemd.

Een groot deel van het beschrevene blijkt specifiek te gaan over joden: de veelbewogen en veelal gruwelijke geschiedenis in de 20e eeuw van joden in de Baltische Staten. Dit is niet aan de titel af te lezen. Het boek is ook geen echt reisverslag met heldere plaatsomschrijvingen en een duidelijke, voortgaande reis. Maar het is zeker ook geen historisch naslagwerk. De veelheid aan vooral brokjes informatie maakt het boek niet geschikt voor leerlingen en/of schoolbibliotheek. Beter voor leerlingen is het boekje van Philo Bregstein over een zoektocht naar de geschiedenis van zijn familie in Letland: *Terug naar Letland*.

De verklarende woordenlijst van acht pagina's blijkt enkel te bestaan uit joodse woorden. Het boek heeft jammer genoeg geen register, wel een uitvoerige literatuurlijst waar geregeld naar verwezen wordt.

Ellen Marrenga